

Andrea Milat¹

POBUNA RADNICA KAMENSKOG I KAKO SE ODUPRIJETI KAPITALIZMU

SAŽETAK

Tvornica Kamensko zoran je primjer uništavanja tvornica u Hrvatskoj tijekom tranzicije iz socijalizma u kapitalizam. Ovaj članak bavi se tvornicom od njezina osnutka 1949. do stečaja 2010. i to kroz perspektivu radnica i njihovih prava, problematizirajući pritom mjesto tekstilne industrije kao tipično „ženske” te odnose radnica i poslodavaca, način organizacije i upravljanja, sustave potpore i znakove propadanja kako bi se razjasnili razlozi pobune radnica 2010. Rad je nastao na temelju intervjua s radnicama Kamenskog koje su podržali studenti/ice te ženske i civilne udruge.

Klara: Da je uništenje tvornice išlo planirano, mi to tek sad vidimo, a onda smo bile sretne da smo radile i dobivale plaću.

UVOD

U rujnu 2010. samoorganizirane radnice Kamenskog stupaju u štrajk glađu, koristeći se njime kao jedinom u tom trenutku dostupnom metodom borbe za vlastita radnička prava i pravo na dostojan

janstven život. Tim su činom fokus medijske pozornosti skrenule na sebe i u tom su fokusu ostale dulje nego što su mogle zamisliti. Njihovom samoorganizacijskom snagom i voljom da se bore za svoja prava počelo se odmotavati klupko korupcije, međutim, što je važnije, po prvi put nakon mnogo vremena stavljen je naglasak na proizvodni proces i položaj žena u tom procesu. Nisu svi akteri u slučaju Kamenskog predmet ovog teksta, već radnice, njihov položaj i razlozi njihove pobune. Kako bih objasnila njihov položaj kroz povijesnu ću perspektivu razvoja tvornice Kamensko pokušati razjasniti neke značajke pravnog i socijalnog okvira obaju sustava društvenog uređenja u kojima su one radile: socijalističkog i kapitalističkog u tranziciji; unutar prvog se tvornica razvijala, a unutar drugog je propala.

O Kamenskom, tvorničkom radu u dvama različitim sustavima, radničkim pravima i modelu radničkog samoorganiziranja, kolegica Jelena Miloš i ja razgovarale smo s dvjema radnicama Kamenskog u studenome 2011. Stoga je ovaj tekst i svjedočenje rada u tvornici na temelju izvornih iskaza žena kao i prikaz njihova položaja. Radnice su govorile o različitim razlozima koji su doveli do štrajka glađu u jesen 2010. kada smo ih prvi put srele. Studenti i studentice Filozofskog fakulteta u Zagrebu tada su im došli/e pružiti podršku u borbi za njihova radnička prava.

¹ Andrea Milat rođena je 1982. u Zadru. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završava magistarski stupanj lingvistike i indologije. Bavi se novinarstvom i prevođenjem. U studentskim danima bavila se studentskim aktivizmom i članica je sindikata Akademska solidarnost. Također je članica medijske zadruge KopMedija te jedna od članica programskog tima Subversive Festivala.

Tvornica Kamensko karakterističan je primjer problema tranzicije iz socijalizma u kapitalizam, školski je primjer uništavanja uspješne, izvozu orijentirane i godinama razvijane tvornice. Na nje-mu se zorno pokazuje proces postupnog ukida-nja radničkih prava i smanjenja socijalnih prava, usporedno s povećanjem uloge menadžmenta, kao i problem rodne (ne)ravnopravnosti, a ujedno nam ponešto govori i o uzrocima klasne samo-organizacije radnica i njihova kasnog prepozna-vanja problema u kojima se tvornica našla, kao posljedice razine klasne (ne)svijesti, što zahtijeva posebnu analizu. Na široj društvenoj razini slučaj Kamensko kao glavne aktere pokazuje poslodavce i radnice/ke, no ujedno i skupine koje se so-lidariziraju s objema stranama. Na jednoj strani nalazi se sprega državnih institucija, poput polici-je i državnog odvjetništva, i kapitala koji se sada tek otkrivaju u mreži vlasničkih odnosa (Ćimić, 2011). Na drugoj strani, oko radnica se okupljaju studenti/ice, ženske udruge i civilne udruge, po-najprije u aktivističkoj funkciji solidarnosti. Bore-ći se za radnice Kamenskog, mnogi među njima implicitno izražavaju neslaganje s kapitalizmom kao sustavom društveno-ekonomskog uređenja koji eksploatacijom radnica omogućava koncentraciju velike količine bogatstva u rukama malog broja ljudi. U slučaju Kamenskog posrijedi je po-znati hrvatski medijski mogul i vlasnik trgovačkih lanaca.

GDJE SU NESTALE TEKSTILNE RADNICE?

„Rodna podijeljenost u industrijskom sektoru du-boko je ukorijenjena u patrijarhalnom socio-eko-nomskom uređenju društva“². Obescijenjenost poslova koje tradicionalno obavljaju žene, poput rada u kući i brige za druge, stoji nasuprot poslo-vima koji su tradicionalno i na temelju patrijarhal-ne rodne podjele rada bili dostupniji muškarcima, poput javnog djelovanja i rada izvan kuće. Veće društveno vrednovanje rada koji se obavlja izvan kuće, i javno djelovanje općenito, u izravnoj je vezi s obescijenjenošću rada koji se zbiva u kući, i skr-bi za druge. Drugi je tip problema činjenica da na tržištu rada za jednako obavljani posao na istom

2 Prema britanskoj teoretičarki Sylviji Walby: „U suvremen-im industrijskim društvima patrijarhat je analitički moguće ra-zumjeti kao složenu kombinaciju šest strukturalnih područja u kojima muškarci imaju prevlast nad ženama i izrabljuju ih. To su rad u kući, pri čemu muškarci prisvajaju vrijednost neplaćenog rada žena u kući, plaćeni rad, u kojem su žene segregirane u pojedina zanimanja i manje su plaćene, seksualnost, određena muškom kontrolom nad ženskim tijelima, kulturne institucije, uz dominaciju muškaraca u kulturnoj proizvodnji i u medijima, država, u kojoj muškarci dominiraju, te muško nasilje nad ženama“ (Borić, 2007: 51-52).

radnom mjestu muškarci u prosjeku imaju veću plaću od žena. Oba problema aspekti su dugotraj-nog patrijarhalnog podcjenjivanja ženskog rada i intenzivirani su novim kapitalističkim aranžmani-ma. Prema podacima Mary Collins, iznesenima u publikaciji *Ostvarivanje politike jednakih mo-gućnosti za tekstilne radnice* (Collins, 2009: 21) u Europskoj uniji plaća je muškaraca u prosjeku 17 posto veća od plaće žena. Na horizontalno segre-giranom tržištu rada, tekstilna industrija je domi-nantno ženska, s posljedično niskim prosječnim plaćama u odnosu na dominantno muške grane industrije. Uz to, valja napomenuti da segregaci-ja muških i ženskih poslova ide toliko daleko da se na teorijskoj razini bavljenja industrijom može smatrati da postoje „muške“ i „ženske“ industrije. Tipičnom „muškom“ industrijom smatra se bro-dogradnja u kojoj se postotak zaposlenih muška-raca kreće od otprilike 85 do 90 posto, dok bi ti-pična „ženska“ industrija bila tekstilna, u kojoj broj zaposlenih žena iznosi otprilike 80 posto.

Uz horizontalnu, karakteristična je i vertikalna segregacija koja se događa kad se unutar jedne grane na vodećim funkcijama koncentrira muš-ki spol, iako žene čine polovicu, ili većinu radne snage, što se može ilustrirati na primjeru tvornice Kamensko, a pomoću iskaza naših sugovornica:

Anica: Godine 1995. bilo je oko 1 800 radnika. Tada je jedna brigada brojila 63 radnice i radnika. Omjer muških bio je oko pet posto. Uglavnom su bili na pozicijama šefova, dakle majstori i di-rektori. Do 2008. jedna brigada brojila je od 35 do 63 radnice.

Klara: Bile su dvije šivare i brojale su po 300 radnika. Muški su uglavnom radili na presama i u transportu. Do 1990-ih, ako je jedna brigada imala muškog majstora, morala je imati žensku kontrolorku, druga brigada imala je obratno. Ka-snije, kad je tvornica počela propadati, to se mi-jenja.

Očito je da je tekstilna industrija prema svim zna-čajkama „ženska“, a uz tradicionalnu podjelu po-sla prema spolu u samoj tvornici, karakteristično je da su muškarci sve vrijeme rangirani na ruko-voditeljskim pozicijama, a u njihovu se korist taj omjer još povećava³ u vremenu tranzicije. Isto tako, prema navodima iz spomenute publikacije (Prlenda i Šinko, 2009: 43) prosječna je plaća u

3 Znakovito je da se u odgovoru radnice Klare da iščitati i svijest o stanovitoj ravnopravnosti žena s muškarcima u socijalističkom sustavu, odnosno paritetu u dijelu kada ona govori o nuždi jedne (ženske) majstorice uz jednog (muškog) majstora.

brodogradnji tri posto viša od prosječne plaće hrvatskoga gospodarstva, dok je plaća u tekstilnoj industriji 50 posto niža od prosječne plaće hrvatskog gospodarstva. Plaće su žena u brodogradnji 12 posto niže od plaća muškaraca u istom sektoru, dok su plaće žena u tekstilnoj industriji 30 posto niže od plaća muškaraca u istom sektoru. *Strateške odrednice razvoja industrije i tekstila u Hrvatskoj za razdoblje od 2006. do 2015.* (2007: 36,79) predviđaju gubitak radnih mjesta. Proizvođači s uspješnim procesom restrukturiranja zadržavaju istu razinu zaposlenosti kao u početnom razdoblju, dok ostali proizvođači smanjuju zaposlenost 5 posto godišnje. Ovdje se pretpostavlja da će se oko 40 posto poduzeća uspješno restrukturirati, tako da bi ukupna zaposlenost za razliku od osnovnog scenarija padala 3 posto godišnje. Prema istom dokumentu to znači da se već tada i s mogućom uspješnom restrukturacijom predviđa gubitak 30 posto radnih mjesta, dok bi neuspješna dovela i do 40 posto. Od 1990. godine, kad su tekstilna industrija i industrija odjeće zapošljavale gotovo 130 000 ljudi, mahom žena, do danas posao je izgubilo 110 000 radnica/ka⁴. Iako je odgovornost ponajprije na vlasnicima i državi, ostaje otvorenim pitanje je li se taktikom sindikalnog ili radničkog pregovaranja moglo nešto učiniti u korist zadržavanja određenih radnih mjesta ili je li posrijedi već spomenuti problem nesvijesti o vlastitom položaju. Predstavnici Udruženja tekstilne i odjevne industrije pri Hrvatskoj gospodarskoj komori u medijima su istupali s informacijama koje govore o negativnoj robnoj bilanci, što znači da je uvoz u ovim industrijama veći nego izvoz, a to je posve u opreci s dotadašnjim trendom tekstilne industrije, u Hrvatskoj godinama orijentirane na izvoz. Sto tisuća izgubljenih radnih mjesta, od čega se 80 posto odnosi na žene, znači da se na tržištu rada našao veliki broj žena čije su mogućnosti daljnjeg zaposlenja svedene na minimum. Ako znamo da se žene u tekstilnoj industriji zapošljavaju nakon završene osnovne ili srednje škole i ondje ostaju velik dio svog radnog vijeka radeći uvijek jednu te istu radnu operaciju, bez mogućnosti doškolvavanja i bez nadzora nad radnim procesom, počinjemo dobivati nešto cjelovitiju sliku niza problema koji pogađaju žene kao dominantnu radnu snagu u tekstilnoj industriji i industriji odjeće. I tu je odgovornost države i lokalne zajednice da pripremi strategiju za te nezaposlene žene ogromna i primarna.

4 Prema posljednjim podacima Državnog zavoda za statistiku u jesen 2011. broj zaposlenih u tekstilnoj industriji i industriji odjeće sveo se na 21 400 radnica/ka.

Pedesetak godina od donošenja Rimskih ugovora koji u jednom od svojih članaka⁵ zagovaraju ravnopravnost spolova te muškarcima i ženama normiraju „jednaku plaću za jednak rad“, razlika u njihovim plaćama na razini EU iznosi 17 posto⁶. Uvrštavanje pravila „jednaka plaća za jednak rad“ rezultat je pritiska radnica tekstilne industrije u Francuskoj o čemu piše Mary Collins u svom članku „Europske tendencije u politikama zapošljavanja“ (Collins, 2009: 21). Nadalje, ona navodi da su jednake mogućnosti zapošljavanja po spolu, uz zapošljivost, prilagodljivost i poduzetništvo, uvrštene u politiku zapošljavanja EU kao njezin četvrti stup 1997. godine na sastanku u Luxembourg (Collins, 2009:22). Međutim, od početka 2000. godine Europa počinje ostvarivati politiku kojom se, pod krinkom omogućavanja „usklađivanja“ obiteljskih i poslovnih obveza žena, zapravo potiču diskriminatorne prakse za žene s dalekosežnim posljedicama, među kojima je i rad žena na pola radnog vremena. Naime, posljedica te regulativne mjere nije bilo uključivanje muškaraca u polje neplaćenog rada, već slabljenje rodne (ženske) dimenzije plaćenog rada. Poticanje zapošljavanja žena na nepuno radno vrijeme s ciljem „usklađivanja“ profesionalnih i obiteljskih obveza može se smatrati antisocijalnom mjerom ako uzmemo u obzir da većina sustava mirovinskih osiguranja visinu mirovine određuje prema uvjetu radnog staža i starosnoj dobi. Takav sustav mirovina prilagođen je sustavu neprekinute cjeloživotne karijere koja više odgovara muškarcima, dok je iskustvo većine žena na tržištu rada upravo suprotno (Collins, 2009: 25). Žene koriste roditeljski dopust, izostaju s posla zbog djeteta ili obiteljskih razloga, češće participiraju u netipičnim oblicima rada poput skraćenog radnog vremena, nepunog radnog vremena, rada na određeno ili u sivoj ekonomiji, što sve zapravo znači niža primanja žena u mirovini⁷.

5 Riječ je o članku 119. Rimskih ugovora iz 1957. godine. (prema: Collins, 2009: 21) Inače, istim su ugovorima postavljene kriteriji i temeljni ciljevi stvaranja zajedničkog tržišta u okviru Europske ekonomske zajednice (EEZ) kojima bi se osiguralo slobodno kretanje ljudi, roba, usluga i kapitala.

6 Podaci se temelje na prosječnoj satnici žena i muškaraca za sve sektore gospodarstva (Collins, 2009: 21).

7 Mirovina se u Hrvatskoj na temelju prilagodbi europskim standardima ostvaruje na dvama kriterijima: određene starosne dobi i navršenog određenog mirovinskog staža. Starosna dob potrebna za starosnu mirovinu posljednjim je izmjenama Zakona o mirovinskom osiguranju iz 2010. izjednačena za žene i muškarce s prijelaznim razdobljem od 20 godina – što znači da se sljedećih 20 godina prag za mirovinu za žene povećava svake godine za tri mjeseca. Visina mirovine ovisi o plaći ostvarenoj tijekom vijeka osiguranika i navršenog mirovinskog staža. Nemogućnost ostvarivanja pune starosne mirovine povećava rizik od siromaštva u starijoj životnoj dobi (Milidrag-Šmid, 2009: 39).

Kako to funkcionira u hrvatskoj stvarnosti vidjet će se na primjerima iz intervjua s radnicama, o čemu će biti riječi u drugom dijelu teksta. Collins navodi da „Lisabonska strategija promiče model obitelji s dva prihoda u kojem žene imaju status dodatnog (polu)prihoda. Time se pak održava položaj žena u plaćenom i neplaćenom radu: žene su zaposlene na slabo plaćenim i nisko statusnim poslovima, uz koje i dalje primarno preuzimaju odgovornost za skrb o drugima“ (Collins, 2009: 26). Povećana izloženost žena siromaštvu posljedica je smanjene socijalne sigurnosti žena koju je uzrokovala zaposlenost žena u sektorima u kojima se obrasci rada mogu smatrati netipičnima – poput većinske zastupljenosti u honorarnom radu, u niskokvalificiranim i slabo plaćenim poslovima s fleksibilnim radnim vremenom (Collins, 2009: 27).

Zaposlenost žena u ekonomskim sektorima najveća je u lakim industrijama i uslugama (Milidrag-Šmid, 2009:39). Tekstilna industrija pritom se često obilježava kao izrazito „ženska“ industrija. Konkurencija na globalnom tržištu tekstilne industrije jedna je od najokrutnijih, i ma koliko da je jeftin rad tekstilnih radnica u Hrvatskoj, on ne može doseći razinu niske plaćenosti kakvu ima rad u zemljama Trećeg svijeta. Ma koliko bio jeftin rad žena, on nije jeftiniji od rada djece u zemljama Trećeg svijeta i njihove besprizorne eksploatacije. Tržišnu poziciju globalne tekstilne industrije slijedom kapitalističke „logike“ unutar neoliberalne mape svijeta poboljšavaju lošiji uvjeti rada, niža cijena rada i manja zaštita socijalnih prava. Naime, takozvana „racionalizacija“ poslovanja kao posljedica globalnih trendova unutar tekstilne industrije svodi se upravo na rezanje prava radnika/ca i smanjenje broja radnih mjesta te nužno povećanje produktivnosti rada. Prema navedenim podacima Državnog zavoda za statistiku Hrvatska je 1990. imala 126 314 zaposlenih u proizvodnji tekstila i proizvodnji odjeće, dok je u listopadu 2011. broj bio 21 373, od čega su žene brojile 17 903. Prema podacima Sindikata tekstila, obuće, kože, gume Hrvatske za 2009. godinu (Šokčević, 2009:41) postojalo je 280 poduzeća u proizvodnji tekstila i 131 poduzeće za proizvodnju odjeće, u kojima su zaposlenice u velikim postocima bile žene – u proizvodnji tekstila 70 posto, a u proizvodnji odjeće 87 posto. Očito je da se disproporcije u plaćama muškaraca i žena događaju na dvije razine: jednoj koja svjedoči o potplaćenju „ženskoj“ u odnosu na „mušku“ industriju, i drugoj o potplaćenju ženskom radu neovisno i mimo navedene podjele. Pokazuje se da horizontalna segregacija unutar industrije ne dovodi samo do razlika u plaćama, već i do razlike

u ugledu tih zanimanja te do razlike u tretiranju tih industrija što se očitava u odnosu države i količini novca koje je potrošila na subvencije, kao i medijskoj pokrivenosti i vidljivosti tih problema. Putem medija veća se pozornost poklanjala brodogradnji nego tekstilnoj i odjevnoj industriji, što se može smatrati još jednim pokazateljem obrasca podržavanja patrijarhalnih društvenih odnosa.

Kako je navedeno u *Strateškim odrednicama razvoja industrije tekstila i odjeće u Hrvatskoj za razdoblje od 2006. do 2015.* (Strateške odrednice 2007) jedan od uvjeta početka pregovora o pridruživanju Hrvatske EU bio je učlanjenje Hrvatske u Svjetsku trgovinsku organizaciju (dalje: WTO). Hrvatska se ulaskom u WTO obvezala primijeniti carinske tarife koje su prosječne za zemlje članice WTO-a, kao i na pridržavanje pravila o podrijetlu robâ, koja vrijede za sve zemlje članice WTO-a. Strategija dalje navodi da je najvažniji iskorak u carinskoj politici napravljen potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2001. godine čime su ukinute carine i kvantitativna ograničenja na uvoz tekstilnih proizvoda hrvatskog podrijetla u zemlje članice EU. (Strateške odrednice 2007: 15) Međutim, ista mjera dovela je do „liberalizacije tržišta, značajnog uvoza gotovih tekstilnih proizvoda, ovisnosti o uvozu tkanina i uvjeta poslovanja na domaćem tržištu“, koji su između ostalog imali izražene učinke na pad konkurentnosti industrije tekstila i odjeće. Ukratko, „porast otvorenosti i liberalizacije domaćeg tržišta rezultiraju i većom izloženosti utjecajima i kretanjima na međunarodnom tržištu te zaoštavanjem konkurencije na domaćem tržištu. Pad proizvodnje posljedica je tranzicije, liberalizacije tržišta (ulazak u WTO, pridruživanje EU). Povećana uvozna konkurencija dovela je do slabljenja pozicija domaćih proizvođača. Navedeni pad odrazio se na pad broja zaposlenih“ (Strateške odrednice, 2007: 16).

Ističući to da se industrija tekstila i odjeće danas ubraja među „najglobaliziranije industrije“ na svijetu, isti dokument navodi kako je liberalizacija tržišta dovela do pojačanog uvoza, cjenovne konkurencije i repozicioniranja gotovo cjelokupne prerađivačke industrije, što se pogotovo odnosi na tekstilnu i odjevnu industriju. Zatim nastavlja: „Cijena proizvodnje na konkurentnom i dinamičnom tržištu indikator je zaoštrene utakmice, ali i brojnih čimbenika konkurentnosti. Zbog oštre cjenovne konkurencije, ostvareni profiti su mali, a niska financijska snaga umanjuje mogućnost modernizacije proizvodnje prema suvremenim europskim standardima. Posebno se ističe značenje Kine, koja ima organiziranu masovnu proizvodnju

u najvećem sektoru tekstila i odjeće u svijetu.“ (Strateške odrednice, 2007: 10). Upravo je paradigmatički primjer kineske tekstilne i odjevne industrije koju karakterizira povećana produktivnost i poboljšanje standarda kvalitete zasnovano na baznim sirovinama i jeftinoj radnoj snazi utjecalo na povećanje globalne konkurentnosti njezinih proizvoda, ali isto tako nametnulo nove standarde te zahtijevalo nuždu temeljnog prestrukturiranja tekstilnih industrija na nacionalnoj razini, uključujući i Hrvatsku. Liberalizacija tržišta na globalnoj razini nametnula je konkurentne uvjete koje zemlje Zapada zbog više cijene rada nego na Istoku ne mogu i ne trebaju zadovoljavati. Posljedica je toga deindustrijalizacija malih tranzicijskih zemalja poput Hrvatske⁸. Umjesto prilagodbi koje bi dovele do značajne globalne konkurentnosti i posljedičnog razvoja, odlike tekstilne industrije u Hrvatskoj u posljednjih su desetljeće i pol pad konkurentnosti industrije tekstila i odjeće na međunarodnom tržištu, smanjenje proizvodnje, pritisak na nadnice i radničko samoorganiziranje te značajni pad zaposlenosti. Kao razlozi tomu, u spomenutom se dokumentu (Strateške odrednice, 2007:12) navode „loš model privatizacije“ povezan s „tranzicijskim troškom prijelaza na potpuno tržišno gospodarstvo“, „pasivna prilagodba s deindustrijalizacijom“ i „politička i sigurnosna nestabilnost“ uvjetovana ratnim razdobljem. Koliko je pad tekstilne industrije bio silovit govori i podatak da je tekstilna industrija 1993. godine bila jedna od najprestižnijih izvoznih grana, preciznije, zauzimala je gotovo jednu petinu ukupnog robnog izvoza.

Tekst se ne dotiče još dva relevantna problema vezana za problem radnica u tekstilnoj i odjevnoj industriji, a to su utjecaj zatvaranja brojnih tvornica na lokalnu zajednicu i niska kvalificiranost radnica u tekstilnoj industriji. Prvi je problem u Zagrebu amortiziran zbog veličine grada, međutim manje sredine osjetile su zatvaranje tekstilnih tvornica u broju nezaposlenih, u neravnomjernoj rodnoj zaposlenosti, u kupovnoj moći i ekonomskom standardu zajednice. Strategija tekstilne i odjevne industrije puna je međusobno nepovezanih različitih mjera i analiza, odnosno vrlo je loše izražen utjecaj jednih mjera na drugu. Svaka se mjera uspoređuje s Europskom unijom, međutim rijetko se uspoređuju jedna s drugom, no i ovlašnom analizom Strategije vidljivo je da je ono

što se navodi kao pozitivno, imalo niz negativnih implikacija na različite druge stvari. Strategija ne predlaže nikakva rješenja koja bi amortizirala negativne učinke ili koja bi se pozitivno odrazila na tekstilnu i odjevnju industriju.

RADNICE I KAMENSKO, RADNICE U KAMENSKOM

KRATKA POVIJEST KAMENSKOG OD OSNUTKA DO PROPADANJA

Odlukom Vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije od 15. listopada 1949. na predlošku „ostataka“ sredstava i kadrova vojne proizvodnje, u Zagrebu se osniva Kamensko, poduzeće za proizvodnju konfekcije namijenjene širokoj potrošnji. Od samih početaka vidljiva je njegova orijentiranost na vanjsko tržište; prvi izvoz ostvaren je 1954. godine u zemlje Bliskog istoka, da bi se zatim počelo izvoziti u više zemalja Europe. Orijentiranost na izvoz rezultirala je povećanjem potražnje za radnom snagom, potrebom za proširenjem kapaciteta i modernizacijom proizvodnih tehnologija. Sredinom pedesetih počela je nadogradnja i poboljšanje građevinske infrastrukture, u pogon se puštaju novi proizvodni kapaciteti, ili se postojeći domehaniziraju, te se zbiva daljnja nadogradnja građevinskog objekta, a 1958. godine proizvodnja se širi i na proizvodnju rublja. Uspješnost tvornice očituje se otvaranjem novih pogona: 1962. u Grižanima se otvara pogon odjeće, a uskoro (1963.) i u Gračacu. Osnivanje trgovačke mreže „Standard konfekcija“ rezultat je udruživanja maloprodajnih objekata Kamenskog s drugim proizvođačima u razdoblju od 1964. do 1973. Brojnim povećanjima proizvodnih, skladišnih i poslovnih kapaciteta, posebice u Zagrebu⁹, do kraja 1973. godine ukupan proizvodni poslovni prostor povećan je u odnosu na kapacitete iz 1952. za osam puta. Godine 1971. osnovana je služba za automatsku obradu podataka s ciljem daljnje modernizacije.

Usklađujući svoju organizaciju s Ustavom iz 1973. godine i Zakonom o udruženom radu, Kamensko se organizira kao radna organizacija (usp. Skraćeni prospekt 2004), što je u formalno-pravnom smislu značilo samorganiziranje radnika/ca u vođenju i upravljanju organizacijom te objedinjavanje poslovnih i radnih jedinica u jedinstvenu organizaciju

⁸ O strukturnim problemima postsocijalističkih zemalja u širem kontekstu deindustrijalizacije kao posljedice modela integracije u uvjetima (neo)liberalnih tržišta vidi tekst Joachima Beckera i Johannes Jägera „From From an Economic Crisis to a Crisis of European Integration“ (Becker i Jäger, 2011).

⁹ Riječ je o proširenju kapaciteta u širem središtu grada (u Reljkovićevoj i Čanićevoj ulici).

i proces rada¹⁰. Srednjoročni plan za razdoblje od 1975. do 1980. godine predviđao je modernizaciju proizvodnih kapaciteta i rekonstrukciju svih pogona. Tijekom 1977. godine obavljena je modernizacija proizvodnje rublja i pogona u Gračacu. Prema riječima radnice Klare, tvornica je u to vrijeme organizirala edukacijske tečajeve krojenja i šivanja za radnice, a onima koje su iskazale volju, plaćala je doškolovanje, no ta je praksa bila prekinuta i prije pada socijalizma.

Kamensko od svog osnutka kontinuirano prati razvoj konfekcijske tehnologije i stalnim investiranjem održava visok stupanj automatizacije proizvodnje¹¹. U skladu sa Zakonom o pretvorbi društvenih poduzeća, Kamensko je od 1993. godine registrirano kao dioničko društvo¹² a novim se investicijama, odnosno dokapitalizacijom, u pogone uvodi vrhunska tehnologija, što je za posljedicu imalo značajan porast kvalitete proizvoda nužnih za povećanje konkurentnosti na domaćem, a osobito stranom tržištu (Skraćeni prospekt, 2004:11). Praćenjem modnih kretanja i prilagođavajući se potrebama tržišta, Kamensko d.d. provodi rekonstrukciju pogona rublja te 1996. godine zaokružuje proizvodnu liniju ženskog programa. Usporedno s reorganizacijom i informatizacijom te širenjem poslovnih kapaciteta, Kamensko radi na stvaranju prepoznatljivog branda na međunarodnom tržištu¹³. Do 2006. Kamensko je poslovalo s dobiti, a preko 90 posto proizvoda proizvodilo se za najveće svjetske marke te izvezilo najviše na zapadnoeuropsko tržište. Prvi pad prihoda¹⁴ počinje 2005. i temelji se na padu prodaje u inozemstvu, iako već zatvaranje pogona u Grižanima u 2004. godini nagovještuje prve poslovne probleme. Sljedeće tri godine bilježe kontinuirani pad proizvodnje, broja zaposlenih i pad prihoda. Osim pada broja zaposlenih sma-

njavao se broj produktivnog osoblja, a povećavao broj „režijaca“. Zbog zakonskih odredbi o zaštiti radničkih prava radnice/i koje/i nisu mogle/i biti otpuštene/i, promicane/i su iz pogona u tehničko osoblje.

Krajem 2009. godine gubitak Kamenskog je 40 posto veći od cjelogodišnjeg prihoda, a nesolventnost se prije svega odrazila na nemogućnost isplate plaća radnicama. Slijedi drastičan pad prihoda od prodaje, prispjeće dugoročnih obveza i umnožavanje minusa u poslovanju koje se rješavalo kratkoročnim bankovnim kreditima i zajmovima, a što se pripisuje lošem menadžmentu, marketingu i proizvodnoj ponudi. Nakon toga slijede nepodmirivanja poreznih obveza i neplaćanje doprinosa zaposlenicima, te 2010. godine i neisplata plaća zbog čega dolazi do štrajka zaposlenika/ca i obustave radnog procesa. Ukupna potraživanja radnica za neisplatu pet plaća i troškova prijevoza u trenutku stupanja u štrajk 2010. iznosila su otprilike 9 milijuna kuna. Prema brojnim medijskim natpisima dug Kamenskog prema državi u doprinosima i porezu u tom je trenutku iznosio 25 milijuna kuna¹⁵. Prosječan broj zaposlenih radnica/ka 2004. godine bio je 1 546 zaposlenica/ka što je, prema Aničinim riječima, otprilike 300 manje nego 1995.

Tvornica Kamensko prošla je kroz tri perioda postojanja koja se u nekim elementima preklapaju. Prvi je od osnutka 1949. do ukidanja radničkih savjeta 1997/8. To je razdoblje kontinuiranog razvoja tvornice, ulaganja u nju, širenja poslovanja i ostvarivanja dobiti. No, ujedno i ravnopravnosti spolova, doškolovanja radnica, velike uloge radnica u procesu odlučivanja o poslovanju te maksimalne zaštite radničkih i socijalnih prava poput plaćenih prekovremenih sati i legaliziranom radu u tri smjene. Zanimljivo je da je to period koji obuhvaća ratno razdoblje karakterizirano gubitkom dijela tržišta ali unatoč kojem se ostvaruje dobit, informatizira tvornica i otvaraju maloprodje. Drugi period mogli bismo nazvati tranzicijom Kamenskog što je period od 1996. do 2006. – period ukidanja plaćanja prekovremenih, ukidanja radničkih savjeta i uvođenja radničkih vijeća koje uprava ne saziva ili ako ih saziva ne daje im financijske izvještaje, dakle period koji označava gubitak radničke kontrole nad poslovanjem. Ujedno to je i razdoblje kada se više ne ulaže u razvoj tvornice iako ona i dalje posluje s dobitkom i period kada počinje padati broj zaposlenih, nastaju prvi tehnološki višci i zatvaraju se pogoni izvan Zagreba. Treći period

10 Prema Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1973. radna organizacija je „samostalna samoupravna organizacija radnika povezanih zajedničkim interesima u radu i organizovanih u osnovne organizacije udruženog rada u njenom sastavu ili neposredno povezanih jedinstvenim procesom rada.“ (Ustav SFRJ 1974).

11 Godine 1987. modernizirana je oprema pogona Rublje – Zagreb, te obavljena preorijentacija s programa rublja na program odjeće (prema: Skraćeni prospekt, 2004: 12).

12 Napominjem da na stranicama Državnog ureda za reviziju među popisom poduzeća i firmi u kojima su obavljene revizije o pretvorbi i privatizaciji nema izvještaja vezanog za Kamensko.

13 Kamensko d.d. je od 1990. godine vlasnik licence Pierre Cardin za proizvodnju i promet ženskih i muških odjevnih proizvoda, uz to što su se njegovi proizvodi na tržište plasirali i pod vlastitim imenom Kaza, te su uz program poslovnog odijevanja promovirali i vlastitu robnu marku Prince.

14 Svi financijski pokazatelji dostupni su na stranicama Zagrebačke burze i stranicama Poslovni.hr.

15 To je bila jedna trećina od nepodmirivih 74,58 milijuna kuna.

je zapravo jako kratak period od svega 4 godine, a karakteriziran je progresivnim propadanjem Kamenskoga. To je period od 2006. kada u tvornicu ulaze „Kutlini ljudi“. Period označen prvom godinom kad Kamensko posluje s gubitkom, kad se broj zaposlenih drastično smanjuje, kad je uprava sve bahatija prema radnicama i kad radnice nemaju apsolutno nikakvu ni kontrolu ni uvid u poslovanje, a kamoli odlučivanje. To je ujedno period sve većih kršenja radnih prava, sve većih pritisaka na pojedince koji se usuđuju dignuti glas. Period kad je sve o čemu se priča širenje tržišta, a sve što se događa je smanjenje tržišta. Period koje radnice karakteriziraju kao „nebrigu uprave za poslovanje“. Na koncu to je period štrajka glađu, stečaja bez preustroja tvornice i važnog primjera radničkog otpora u Hrvatskoj.

POGLED UNATRAG ILI TRANZICIJA IZ OČIŠTA RADNICA

Navedeni suhoparni fakti ne smiju nas navesti na to da, čitajući ih, zaboravimo da se ovdje ponajprije opisuju društveni odnosi. Pritom ne smijemo zanemariti ni društvene omjere moći. Stoga ću u nastavku teksta pokušati prikazati perspektivu radnica koje su u Kamenskom radile od 1970-ih, odnosno početka 1990-ih, te preobrazbu i promjenu „količine“ moći u njihovim rukama u različitim vremenskim razdobljima. Perspektiva radnica bit će ilustrirana njihovim pogledom na uvjete rada, odnosom prema menadžmentu i međusobnim, te djelomično privatnim odnosima u dijelu u kojem su oni relevantni za poziciju žene na radnom mjestu u primarno patrijarhalnom socio-ekonomskom uređenju. Kao što je rečeno u uvodu, ne smije se zanemariti promjena radnih uvjeta s obzirom na promjenu društvenog uređenja.

ORGANIZACIJA RADA I ODNOS MOĆI U KAMENSKOM

Naime, različita uloga radništva i uprave u dva društvena uređenja, samoupravno-socijalističkom i kapitalističkom, u moći i kontroli nad rezultatima vlastitog rada na razini tvornice usporediva je i s različitim razinom kontrole nad vlastitim radom na razini proizvodnog procesa u modernim industrijama. Posebno je zanimljiv primjer u kojem Anica opisuje svoju majstoricu. Ako uzmemo u obzir da je dominantno obilježje industrijskog rada upravo podjela rada provedena Taylorovom reformom „znanstvenog“ upravljanja (Harry, 1983: 75-105), kojom se kontrola nad radnim procesom prenosi iz ruku radnika u ruke uprave time što se proizvodni proces partikularizira na

pojedine najsitnije operacije, zanimljivo je da se u Kamenskom najboljom majstoricom smatrala ona majstorica koja je radnice obučavala svim pojedinim operacijama u procesu nastajanja jednog odjela, a još je zanimljivije da su takve radne jedinice, odnosno brigade u kojima su radnice znale izvršavati sve pojedine operacije, najbolje funkcionirale:

Anica: Moja majstorica je bila dobra majstorica. Ona je sama prošla sve operacije – od otvaranja bale, preko pregledavanja i krojenja, do sitnog pribora... Ona se tako ponašala i prema svojim radnicama. Kad bi joj došao netko novi, u fazi obuke provela bi radnicu kroz sve operacije i naučila nas raditi sve. Tako da smo mi mogle ići s jedne operacije na drugu po potrebi. U drugim brigadama to nije bilo tako. U drugim brigadama događalo se da 30 godina radiš samo jednu te istu operaciju. Naša brigada funkcionirala je kao sat. Kad bi netko bio bolestan ili bi falilo radnica, ona je mogla lako povući nekoga s neke operacije na kojoj je manje potreban na drugu operaciju na kojoj joj nedostaje radnika. Tako sam ja na primjer bila vješta u pet operacija. Kad završim svoju osnovnu operaciju, idem raditi tamo gdje je najpotrebnije. Tako sam uvijek mogla imati izvršenje od 150 posto. Prekoračenja izvršenja plaćala su se za tekući mjesec do iznosa od 200 posto, a onda su se morala prenositi u sljedeći mjesec. Kad su radnici počeli odlaziti, ona je i sama stala na mjesto radnika i radila. Mi smo bili kao jedna obitelj, odlično smo funkcionirali. Malo tko je imao koncept kakav je imala moja majstorica. Kasnije, u uvjetima smanjene proizvodnje, kada je došlo do transformiranja brigada, radnice koje su radile po 30 godina istu operaciju, nisu se znale okrenuti oko sebe. Izvršenje se svelo na 30 posto. Makar smo bile jedna firma, razlika u brigadama i pogonima bila je kao da se radi o različitim firmama. Oni dijele taj posao. Što je prije radila jedna, sad su radile dvije ili tri radnice.

Iz intervjua je vidljivo kako radnice jasno prepoznaju vrijednost organizacije rada u kojoj sve imaju kontrolu nad cjelinom radnog procesa, što i majstoricu, a i svaku ponaosob, čini moćnim. To je ujedno značilo da su imale svijest o vlastitoj ulozi u proizvodnji određenog predmeta i da su funkcionirale skladno, ali i o organizaciji posla u kojoj razlikuju i analiziraju različite faze u radu tvornice. One, isto tako, imaju svijest o povećanom tzv. kontrolno-upravljačkom sloju tijekom posljednjeg desetljeća nauštrb radno-produktivnog jer, kako je istaknula Klara u svom intervjuu:

Klara: Od 1996. povećava se broj kontrolora i majstora, a smanjuje broj radnika. Djelomično je to tako jer su ljudi odlazili, a djelomično jer firma nije mogla lako dati otkaz radnicima pa su ih morali unaprijediti. Tako su se stvarala nepostojeća radna mjesta tih rukovodećih pozicija, a smanjivao se broj radnika. Naprimjer, godine 1995. krojnica je imala jednu majstoricu i jednog kontrolora na 79 radnika, dok se 2008. taj omjer promijenio – na 23 radnika išlo je devet režijaca.

Uz organizaciju rada, važno je bilo i upravljanje te uloga radničkih savjeta u samoupravljačkoj strukturi. Uloga radničkih savjeta, čije su odluke bile obvezne za rukovoditelje poduzeća, bila je omogućiti sudjelovanje radnika/ca u odlučivanju i osigurati punu zaštitu radničkih prava, koja se nije očitovala samo u redovitim i pristojnim plaćama te u zaštićenim socijalnim pravima, već i u uvjetima rada u krugu tvornice kada je kontakt radnica i uprave bio čest i dvosmjernan. Radnice upravo naglašavaju važnost radničkih savjeta za njihovu poziciju do razdoblja tranzicije Kamenskog. Kada se radnički savjeti pretvaraju u radnička vijeća čije odluke više nisu obvezujuće za upravu, dolazi do netransparentnosti poslovanja, a same radnice gube moć i ulogu u bilo kakvom odlučivanju.

Klara: Radnički savjet ukinut je one godine kad smo organizirale štrajk pod vrbom – zbog neisplate regresa. To je organizirao radnički savjet, a nakon toga je bio ukinut na razini države. To je bilo 1998. Tada je počelo funkcionirati radničko vijeće. Radnički savjet je puno bolje funkcionirao. Sve se pitalo radnike. Postojao je radnički savjet rublja i odjeće, te zajednički radnički savjet na razini firme. Nadzorni odbor trebao je donositi financijske izvještaje radničkom vijeću. Međutim, to se nikad nije dogodilo. U početku se sazivalo svaka tri mjeseca i obavještavalo nas se o potrebi za prekovremenim radom, međutim kasnije, kad se ponovno promijenila uprava, radničko vijeće sazvano je samo dva puta – radi tehnološkog viška i zatvaranja pogona u Grižanima. Naša sindikalna predstavница u Nadzornom odboru samo bi nam govorila „čut ćete, znat ćete“, međutim nikad nam nije davala nikakve informacije o tome što se tamo događalo. Eventualno bi nam direktor rekao koliki su dugovi i kolike su reklamacije. Na ostalo bi odgovarao „tko smo mi da njega ispitujemo“.

S radničkim vijećima nastupa i razdoblje sve rjeđeg kontakta uprave i radnica te kao posljedica gubitak ne samo kontrole radnica nad svojom ulogom u proizvodnji, već i gubitak kontrole u odnosu na postupke uprave te na uvid u odluke upra-

ve i samo poslovanje tvornice. U tom vremenu, preciznije, od 1998. do 2006. godine Kamensko i dalje posluje s dobitkom, međutim taj se dobitak progresivno smanjuje, pogoršavaju se uvjeti rada te znatno reduciraju radnička i socijalna prava. Razdoblje koje počinje 2006. godine u znaku je tog radikalnog pogoršanja, kada u Kamensko ulaze menadžeri koji ne silaze u pogon i ne razgovaraju s radnicama. One ih praktički ne poznaju te o njima ništa ne znaju. To razdoblje traje do 2010. godine kada tvornica ulazi u stečaj, a obilježeno je progresivnim odlaskom radnica zbog sve nepovoljnijih uvjeta, sve ozbiljnijih narušavanja svih stečenih prava, te izrazito loših odnosa uprave prema radnicama. Taj je odnos u ovom razdoblju potpuno jednosmjernan i obilježen je izostankom kontakta s radnicama, pritiscima na sindikalno vodstvo, te obrušavanjima i prijetnjama u onim rijetkim slučajevima kad je postojao kontakt s pojedinačnim radnicama.

Valja naglasiti da su radnice svjesne netransparentnosti poslovanja i gubitka vlastite moći kao posljedice novog tipa upravljanja, no sve je vrijeme prisutna ambivalentnost jer radnice ne pristaju na taj gubitak zbog identifikacije s tvornicom Kamensko i njihove klasne nesvijesti o potpunom prekidu s pozicijom koju su imale u vremenu samoupravljanja. No isto tako, što zahtijeva dodatnu analizu, riječ o sasvim drugačijoj strukturalnoj poziciji rada u odnosu na kapital u izmijenjenim društvenopolitičkim okolnostima, u čemu je borba za zadržavanje radnog mjesta uvjet preživljavanja svake radnice, a identifikacija vlastitog materijalnog i socijalnog interesa s očuvanjem radnog mjesta (kao jedinog izvora sredstava za život) postaje ključno mjesto u njihovom reorganiziranju.

O UVJETIMA RADA, TEHNOLOŠKOM VIŠKU, SOLIDARNOSTI

Klara: Mi smo samo dva puta imali tehnološki višak; jedanput jedanaest radnika, i drugi put kad se zatvarao pogon u Grižanima. Tamo se radilo za jednog Talijana koji je propao pa su svi dobili otkaz. Uvjeti su bili takvi da su radnici sami odlazili. Oni nisu [uprava] provodili tehnološki višak. Da se smanjivao broj radnica kako se smanjivao broj proizvodnje, možda ne bismo bili ni propali. Međutim, oni nisu vodili brigu o traženju novih poslova. Ljudi su morali ići na bolovanje. U zadnje vrijeme imali smo 32 posto radnika na bolovanju. Produktivnost se svela na 30 posto izvršenja. Uspjehom izvršenja smatralo se 90 posto. Mi smo u takvim uvjetima u tri godine jednostavno morali propasti.

Anica: Noćni rad je postojao, ali se nije vodio kao treća smjena, nego smo radile po 16 sati u komadu. I tako svaku drugu noć, 10 dana u mjesecu i svaku subotu. Djeca su na prste brojala: ima mame, nema mame, ima mame, nema mame. Kad bi prst pokazao da ima mame, onda bi me čekali. 1996. ukinut je i noćni rad i plaćanje prekovremenih. Sindikat je sve to znao. Ali nije ništa poduzimao. Ako se netko i zalagao za radnike, bio bi odmah smijenjen s pozicije na kojoj je bio.

Anica: Prekovremene su nam prestali plaćati 1996., bila je to odluka tehničkog direktora koji je imao glavnu riječ u tvornici. Jedna direktorica ostala nam je dužna 13 subota. Mi smo se radovali noćnim i subotama jer su se više plaćale i bilo je ugodnije raditi. Godine 2000. došla je inspekcija i utvrdila da se radnicama ne plaćaju prekovremeni i da im nisu plaćene subote. Komentar uprave bio je: „Mi ćemo platiti globu, ali vi taj novac nećete dobiti.“

S obzirom na to da su plaće u tekstilnoj i odjevnoj industriji u prosjeku 50 posto niže od prosječnih plaća u hrvatskom gospodarstvu, ne treba nas čuditi volja žena da rade noćne smjene, subote i spojene smjene od 16 sati jer su one predstavljale prekovremeni rad, omogućavajući radnicama i dodatni prihod. U tranziciji se u tvornici Kamensko ukida mogućnost prekovremenog rada kao posebno honoriranog rada, unatoč prekovremenim satima i intenzivnijem radu. U situaciji zatvaranja pogona i proizvodnje tehnološkog viška, kao i nevoljkosti sindikata da se uopće angažira, svaka primjedba značila je otpuštanje, a mogući otpor radnica činio se bezizglednim. Radnice su, unatoč aroganciji menadžmenta koji postaje sve bezobzirniji, a što se vidi iz ovog posljednjeg iskaza, nerijetko bile spremne zadržati svoje radno mjesto kao uvjet preživljavanja.

Uz to, zbivao se i proces ušutkivanja i nužde pristajanja na samocenzuru, zbog prilagodbe novonastalim okolnostima, što je vidljivo i iz primjera ozljede na radu:

Klara: Bilo je slučajeva ozljede na radu i nakon što je ukinut noćni rad, prekovremeni rad i rad subotom. Jednom je jedna radnica teško ozlijedila šaku i šef ju je vozio u Vinogradsku bolnicu. Kad ga je doktor pitao što se dogodilo, rekao je da se ozlijedila na poslu. Ujutro je direktor pozvao šefa na odgovornost, na „ribanje“ i rekao mu da nisu smjeli reći da se to dogodilo u tvornici. Mi smo tada morali skupiti sve papire i napraviti kao da je to bilo odobreno, taj noćni rad, međutim nije, a mi to nismo smjeli napraviti. To je napravljeno zbog inspekcije.

Ipak, bilo je pojedinačnih primjera opiranja menadžmentu. U vremenu vidljivog smanjivanja radničkih prava, poput ukidanja plaćanja prekovremenih sati, radnice ističu primjer pritiska uprave na jednu od majstorica, odnosno koordinatoricu brigade, što je jedan od primjera solidarnosti i otpora radnica pritisku uprave na osobu koja se protivila smanjenju radničkih prava. Ovo je ujedno i primjer radničke samoorganizacije u krugu tvornice:

Anica: Jedna majstorica je stalno ulazila u sukob s tehničkim direktorom koji je ukinuo prekovremene jer je stalno istupala u zaštitu radničkih prava. Jednog dana se on spustio u pogon i rekao joj da joj daje momentalni otkaz. Ona se rasplakala, a mi smo sve, cijela brigada, stale uz nju. Četiri dana nismo ništa radile. Dolazile smo uredno na posao, ali nitko nije ni takao stroj. Onda ju je generalni direktor vratio na posao. Mi smo tada svi bili spremni otići s njom. Ako ide ona, idemo i mi. Kasnije, kad su je vratili na posao, mi smo radile punom parom da nadoknadimo izgubljeno.

Isto tako, valja reći da je noćni rad koji je u socijalizmu imao status prekovremenog rada, i kao takav bio dodatno vrednovan, bio ugodniji jer je kontrola bila niža, a opuštenost veća. Radnice navode te trenutke kao izvore velike radosti u radu:

Klara i Anica: Prije nego je došao direktor R., tvornica je funkcionirala kao jedna skladna obitelj! Radilo se i subotom, voljele smo rad subotom jer nigdje nije bilo nikoga, isplanirale bi što ćemo jesti i piti i s guštom smo radile. Bilo je i prekovremenih. Uglavnom je sve bilo plaćeno, međutim kasnije nije bilo više sve plaćeno.

SUSTAVI PODRŠKE – „RAZUMNI I NERAZUMNI MUŽEVI“

Razgovarajući s radnicama o njihovoj poziciji pitale smo ih i kako je 16-satni rad utjecao na njihove obitelji. U mnoštvu ispričanih primjera isticale se podjela muževa na „razumne“ i „nerazumne“. Muževi koji su činili dobre stvari i imali razumijevanja bili su okarakterizirani kao „razumni muževi“, a njihova se „razumnost“ sastojala od podrške u radu u tvornici i olakšavanja rada ženama kod kuće. „Nerazumni muževi“, s druge strane, nisu imali razumijevanja za poziciju suprugâ koje su bile prisiljene raditi 16 sati na dan deset dana u mjesecu jer se toliko trebalo raditi za koliko-toliko pristojnu plaću. Rad od 16 sati značio je velike obiteljske prilagodbe. Tako se pamti i prepričava slučaj kad je tijekom prve smjene najavljeno da se taj dan radi „duplo“, jedna radnica nazvala supruga da joj

donese dijete da ga podoji. „Razumni“ supružnici skuhalo bi kući večeru ne samo svojoj supruzi, nego i njezinim kolegicama, i donijeli je u tvornicu cijeloj brigadi. Brinuli su se o djeci i kućanstvu. Ljeti bi također cijeloj brigadi donosili lubenice. „Nerazumni“ muževi mijenjali su brave, dolazili u tvornicu i odvlačili žene kući. Klara se prisjeća primjera kada je suprug morao ići na nogomet, pa je doveo malodobnu djecu supruzi u tvornicu koja nije bila sigurno mjesto za djecu, (postojala je opasnost od fizičke ozljede), a u krugu tvornice nije postojala mogućnost čuvanja djece¹⁶. Tom je prigodom majstorica radi sigurnosti djece radnicu pustila da ode kući.

IZLAZAK U JAVNI I POLITIČKI PROSTOR – POBUNA RADNICA 2010. GODINE

Nakon neisplate pet uzastopnih plaća, radnice Kamenskog počinju se samoorganizirati. U rujnu 2010. radnice borbu za radnička prava i pravo na dostojanstven život iz prostora tvornice sele u javni i politički prostor. Ta borba još uvijek nije gotova. U štrajk glađu radnice stupaju 20. rujna 2010. i sljedećih tjedan dana spavaju u parku na Trgu Francuske republike koje je jedino mjesto na kojem se u Zagrebu smije prosvjedovati a da se prosvjed ne mora prijavljivati policiji. Tih tjedan dana one su prema propisima hrvatskih institucija u ilegalnom štrajku, legalni štrajk počinje 27. rujna 2010. Mjesec dana, koliko je trajala njihova intenzivna borba do pokretanja stečaja, one svakodnevno rade u jutarnjoj smjeni nakon čega protestiraju marširajući od tvornice do središnjeg zagrebačkog trga. Sve metode kojima se od jeseni 2010. radnice koriste, bile su u obliku grassroot samoorganizacije, s obzirom na to da im sindikalno vodstvo ne pruža podršku, surađujući bolje s poslodavcem nego s njima kao svojom „bazom“. Radnice optužuju vodstvo sindikalne organizacije za spregu s upravom te smatraju da se sindikat nije dovoljno zauzimao za radnice i njihova prava, da je često sprečavao njihovo samoorganiziranje, te da im sindikalna predstavnica nije prosljeđivala informacije.

Iako su u vrijeme dok su radnice štrajkale glađu njihova međusobna neslaganja već bila očita, kad je u pitanju bilo djelovanje sindikata prema njima, tu su bile potpuno složne. To se, između ostalog, vidjelo i po tome što radnice nisu bile upoznate ni sa svojim pravima ni s pravnom procedurom.

Angažiranost sindikata dogodila se u posljednjem trenutku i pod pritiskom samih radnica.

Prikupljanje potpisa za pokretanje stečaja dogodilo se na inicijativu samih radnica. Krajem 2011. radnice se još uvijek nisu naplatile iz stečajne mase, broj vjerovnika je porastao, podneseno je nekoliko kaznenih prijava protiv nekih članova uprave, a imena nekoliko odgovornih za propast Kamenskog pojavljuju se u javnosti zahvaljujući pritisku novinara i pojedinaca/ki iz civilnih udruga.

Progresivno propadanje Kamenskog u razdoblju od 2006. počelo je poslovanjem s gubitkom kad se broj zaposlenih drastično smanjuje, uprava prema radnicama/ima postaje sve bahatija, a radnice više nemaju nikakvu kontrolu i uvid u poslovanje, a kamoli u odlučivanje. To je ujedno razdoblje sve većih kršenja radničkih prava, kao i sve većih pritisaka na pojedince/ke koji se usuđuju dignuti glas, razdoblje koje radnice karakteriziraju kao „nebrigu uprave za poslovanje“. Štrajkom glađu, uz stečaj bez preustroja tvornice, pobuna radnica Kamenskog postala je medijski najvidljiviji radnički otpor u Hrvatskoj. Ako bismo usporedili/e medijsku vidljivost radnika u brodogradnji, kao „muškoj industriji“ s vidljivošću radnica u tekstilnim i odjevnim industrijama, vidjet ćemo da su radnice Kamenskog učinile velik i važan iskorak u osvješćivanju javnosti o upropaštavanju tekstilne i odjevne industrije.

Što će se dogoditi s tvornicom Kamensko još je uvijek neizvjesno. Hoće li se radnice uspjeti naplatiti iz stečajne mase, također je otvoreno pitanje.

¹⁶ Inače, jedna od brojnih pogodnosti koje su u socijalizmu postojale za tvorničke radnike i radnice bili su dječji vrtići organizirani u prostorima tvornica.

PISMO RADNICA

Nakon neisplaćenih pet plaća, vapaja institucijama i hrvatskoj javnosti da bi privukle pažnju, nas dvadeset djelatnica je kao posljednju nadu i utočište za nagradu dobilo zabačeni dio Trga Franje Tuđmana da se bori za svoja prava. Kraj svoje firme već četvrtu noć dijelimo pod zvijezdama, spavajući na stropovima i u vrećama daleko od svojih muževa, djece, obitelji, boreći se za svoja najosnovnija prava.

Jedina podrška su nam kolegice, šetači u parku, tehničari kupca za kojeg radimo i dva policajca. Uprava kuće očekuje da radimo, ostvarujemo dnevni plan, poštujemo rokove kupcima proglašavajući nas neradnicima, saboterima: osobama koje ne žele novu firmu, a ne pitaju kako dolazimo na posao. Ne daju nam ni tu nadu, da znamo kada ćemo dobiti isplatu naših odrađenih plaća. Uredno slušamo kako nema novaca, iako kupci uredno plaćaju isporuke. Ulazimo u šesti mjesec kako dva puta dnevno bježimo iz tramvaja u tramvaj, iz kupea u kupe vlaka kako bismo izbjegle kontrolu i odradile svoj radni dan.

Šesti mjesec bez poštenog doručka, ručka, večere. Još malo pa je prošlo pola godine bez zarađene plaće; bez isplaćene lipe dolazimo kućama, obiteljima praznih ruku, praznih vrećica.

Moje rukovodstvo se ne pita kako smo djeci osigurali knjige za školu, fakultete. Ne pitaju se da li im može obuća i odjeća od lani, da li im imamo dati za gablec. Službenicu u banci nije briga što moj poslodavac nije uplatio pet plaća, kako smo došle do minusa u crvenom, opomena i ovrha.

Slušamo protupitanja, kao uostalom i od svog rukovodstva: zašto niste uštedile kad ste znale kakva je situacija? Recite mi kako da ostanem jaka i da se ne urušim iznutra kraj ovakve nepravde? Kako da se osjećamo ispunjeno, kako da budem ženom kad smo spale na ovo nakon tolikih godina rada? KAKO SMO, kraj svih institucija, uprava, udruga, MI POSTALE PROBLEMOM? Kako moja dosadašnja četiri dana gladovanja, spavanja u parku i svakog odrađenog radnog dana ne diraju javnost? Ponekad imam osjećaj da biljke, životinje i pojedini dijelovi ovog našeg glavnog grada u ovoj državi imaju bolju zaštitu nego ja, mi kao žene? Što još trebamo dati, žrtvovati? Zdravlje, život. Gdje sam pogriješila? Da li sam možda trebala postati javnom ličnošću, biti jedna od starleta da bi se pisalo o meni, nama? Zar sve spomenuto nije dovoljno za naslovnicu svakog dnevnog tiska. Omalovažavanje žena, rada – da li je danas u našem društvu stvarno bolje biti neradnikom? Možda mi je to upućena poruka koju ne znam pročitati! Da li se poštuje rad žene? Što i kome danas znači majčinstvo? Premijerka priča o natalitetu, svaki dan se smije u kameru i govori kako pravne institucije rade svoj posao? Gdje su svi? Zar nitko ništa ne vidi ili stvarno ne želi vidjeti? Zar naši građani stvarno smatraju da je ovo normalno u 21. stoljeću? Molimo podršku javnosti i državnih institucija da nam pomognu u ostvarenju naših prava. Razlozi štrajka su:

- neisplaćene plaće za svibanj, lipanj, srpanj i kolovoz 2010. godine,
- neisplaćene naknade za prijevoz za svibanj, lipanj, srpanj i kolovoz 2010. godine i
- nepodmirene zakonske obveze plaćanja poreza, doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje od 2008. godine.

Psihološki obezvrijeđene, zdravstveno ugrožene, financijski uništene, ponižene djelatnice, žene Kamenskog d.d., mole Vas za potporu i pomoć u našoj borbi za radnička, ljudska i moralna prava.

Hvala Vam

U srijedu, 29. rujna počinje legalni štrajk radnica unutar tvornice Kamensko. Nakon kraja radnog vremena, u 14:30, radnice organiziraju prosvjednu povorku od Reljkovićeve ulice u kojoj se nalazi Kamensko preko Ilice do Trga bana Jelačića i natrag.

LITERATURA

Borić, Rada (ur.). 2007. *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.

Braverman, Harry. 1983. *Rad i Monopolistički kapital, Degradacija rada u dvadesetom stoljeću*. Zagreb: Globus, str. 75-105.

Collins, Mary. 2009. „Europske tendencije u politika- ma zapošljavanja“. U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice*. Ur. Borić, Rada, Šinko, Marjeta i Prlenda, Sandra. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 21-31.

Milidrag-Šmid, Jagoda. 2009. „Žene i rad u Hrvatskoj“. U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice*. Ur. Borić, Rada, Šinko, Marjeta i Prlenda, Sandra. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 31-41.

Milat, Andrea i Miloš, Jelena. 2011. Intervjui s radnicama Kamenskog, audiomaterijali, neobjavljeno.

Prlenda, Sandra i Šinko, Marjeta. 2009. „Rodno specifični izazovi u tekstilnoj industriji“. U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice*. Ur. Borić, Rada, Šinko, Marjeta i Prlenda, Sandra. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 35-60.

Prlenda, Sandra i Šinko, Marjeta. 2009. „Ugroženost tekstilne industrije: posljedice za lokalne zajednice. Zaključne ocjene.“ U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice*. Ur. Borić, Rada, Šinko, Marjeta i Prlenda, Sandra. Zagreb: Centar za ženske studije, str.133-140.

INTERNETSKI IZVORI:

Becker, Joachim i Jäger, Johannes. 2011. „From an Economic Crisis to a Crisis of European Integration“. Izlaganje na konferenciji IIPPE Conference „Neoliberalism and the Crisis of Economic Science“, Istanbul, svibanj 2011. Vidi: http://www.iippe.org/wiki/images/b/b7/CONF_2011_Joachim_Becker.pdf; posjećeno 15. prosinca 2011.

Ćimić, Ilko. 2011. „Imamo dokumente: Ninoslav Pavić je ravnopravni vlasnik Vilinskih poljana pa tako i Kamenskog“, 15. Prosinca 2011. Vidi: www.index.hr.

<http://www.index.hr/vijesti/clanak/imamo-dokumente-pavic-je-ravnopravni-vlasnik-vilinskih-poljana-588689.aspx>; posjećeno 15. prosinca 2011.

„Zaposleni prema djelatnostima u listopadu 2011“, Zagreb, 29. studenoga 2011. Državni zavod za statistiku. Vidi: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/09-02-01_10_2011.htm; posjećeno 15. prosinca 2011.

Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje.

Vidi: <http://www.mirovinsko.hr/default.asp?ID=2508>; posjećeno 15. prosinca 2011. Poslovni.hr. Burze i financije. Dionička društva. Kamensko

d.d. Financijski podatci. Vidi: <http://www.poslovni.hr/jdd/kamensko-dd-64779.aspx>;

posjećeno 19. studenog 2011.

„Broj zaposlenih u tekstilnoj industriji raste“. 2011. Privredni Vjesnik. Vidi:

http://www.privredni.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=3523&Itemid=2;

posjećeno 15. prosinca 2011.

Skraćeni prospekt uvrštenje dionica izdavatelja Kamensko d.d. u burzovnu kotaciju javnih dioničkih

društava savjetnik pri uvrštenju. Rast d.o.o. Varaždin, R. Boškovića 20, Varaždin, listopad 2004. Vidi: <http://zse.hr/userdocsimages/prospekti/Prospekt-KMSK.pdf>; posjećeno 22. studenog 2011.

Strateške odrednice industrije tekstila i odjeće u Hrvatskoj za razdoblje od 2006. do 2015. 2007. Zagreb: Ekonomski institut. Vidi: www.vlada.hr/hr/content/download/32002/436251/file/270-04.pdf; posjećeno 20. studenog 2011.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Wikipedia. Vidi: [http://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_\(1974.\)](http://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_(1974.)) posjećeno 23. studenog 2011.

* * *

Prva verzija teksta *Pobuna radnica Kamenskog i kako se oduprijeti kapitalizmu?*, prvi put je objavljena u feminističkom časopisu Treća br. 2, VOL 13, 2011.

ROSA LUXEMBURG STIFTUNG

Gospodar Jevremova 47/11,
11000 Belgrade, Serbia
Tel: +381 11 334 65 49, 328 30 71
Fax +381 11 334 64 25
info@rosalux.rs · www.rosalux.rs
Pib: 106427900

Stavovi izneti u ovom tekstu su stavovi autora ili autorke i ne moraju nužno da se poklapaju sa stavovima Rosa Luxemburg Stiftung-a.